

**INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MORFOLOGIK VOSITALARNING
STILISTIK XUSUSIYATLARI
STYLISTIC FEATURES OF MORPHOLOGICAL MEANS IN ENGLISH AND
UZBEK LANGUAGES**

Xo‘janazarova Nozima Abdumurot qizi

Ilmiy rahbari: Allayev Zafar

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi

xojanazarovanozima31@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi morfologik vositalarning stilistik xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida affiksatsiya, so‘z turkumlari hamda grammatik kategoriyalarning uslubiy imkoniyatlari atroflicha o‘rganildi. Morfologik birliklarning badiiy, ilmiy va publitsistik uslublarda qo‘llanishi konkret adabiy matnlar hamda kontekstual misollar asosida yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida morfologik vositalar o‘xshash kommunikativ va ekspressiv vazifalarni bajarsa-da, tillarning tipologik tabiati (analitizm va agglutinatsiya) tufayli ularning ifodalanish usullari va stilistik salohiyatida jiddiy farqlar mavjud. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, stilistika va tarjimashunoslik sohalari uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: morfologiya, stilistika, affiksatsiya, grammatik kategoriya, ekspressivlik, qiyosiy tilshunoslik, uslubiy vosita, analitizm, agglutinatsiya.

Abstract

This article examines the stylistic features of morphological means in English and Uzbek from a comparative-typological perspective. The study comprehensively analyzes the stylistic functions of affixation, parts of speech, and grammatical categories. The contextual use of morphological units in literary, scientific, and publicistic styles is illustrated through specific literary examples. The findings indicate that although English and Uzbek morphological means perform similar communicative and expressive functions, significant differences exist in their modes of expression and stylistic potential due to the typological characteristics (analyticism and agglutination) of both languages. The results of the study contribute theoretically and practically to comparative linguistics, stylistics, and translation studies.

Keywords: morphology, stylistics, affixation, grammatical category, expressiveness, comparative linguistics, stylistic device, analyticism, agglutination.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda funktsional stilistika va qiyosiy tipologiya til birliklarining nutqdagi matn hosil qiluvchi, pragmatik va ekspressiv imkoniyatlarini o'rganuvchi yetakchi yo'nalishlardan hisoblanadi. Til tizimining barcha sathlari singari, morfologik sath ham faqatgina grammatik me'yorlarni ta'minlab qolmay, o'ziga xos uslubiy vazifalarni ham bajaradi. Morfologik vositalar fundamental grammatik ma'no ifodalash bilan bir qatorda, nutqqa emotsional-ekspressiv bo'yoq, ta'sirchanlik, subyektiv baho va obrazlilik bag'ishlash xususiyatiga ega.

Morfologik stilistikaning bosh qonuniyati shundan iboratki, har ikkala tilda ham neytral grammatik shakllar muayyan kontekstga tushganda yoki odatiy me'yoriy qo'llanish doirasidan chetga chiqqanda (masalan, sanalmaydigan otlarning ko'plikda kelishi yoki o'tmishdagi voqea uchun hozirgi zamon fe'lining ishlatilishi) stilistik xususiyat kasb etadi va ekspressivlik fuksiyasini bajaradi.

Ingliz va o'zbek tillari turlicha genetik va tipologik guruhlariga mansub bo'lib, ingliz tili asosan analitik, o'zbek tili esa yaqqol agglutinatativ til hisoblanadi. Mazkur tipologik farqlar morfologik vositalarning shakllanishi, paradigmalar tabiati va nutqda reallashuvida o'z aksini topadi. Shu sababli, ushbu tillardagi morfologik vositalarning stilistik imkoniyatlarini qiyosiy jihatdan, tizimli tahlil qilish lingvistik tadqiqotlar uchun dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi: Ingliz va o'zbek tillarida morfologik vositalarning stilistik xususiyatlarini aniqlash, ularning funktsional uslublardagi o'rnini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilish va umumiy hamda xususiy qonuniyatlarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

Morfologik vositalarning konnotativ va stilistik potentsialini aniqlash;

Ingliz tilidagi analitizm va o'zbek tilidagi agglutinatsiyaning stilistik to'qnashuv nuqtalarini qiyosiy o'rganish;

Morfologik birliklarning badiiy, ilmiy va publitsistik matnlardagi funktsional-uslubiy xususiyatlarini aniq misollar yordamida tahlil qilish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Morfologik stilistika va uning matndagi estetik-ekspressiv tabiati jahon va o'zbek tilshunosligida keng tadqiq etilgan. G. Leech va M. Short badiiy matn stilistikasini tadqiq etar ekan, grammatik va morfologik vositalarning muallif idiositili va matnda ekspressivlik hosil qilishdagi yetakchi rolga alohida e'tibor qaratganlar (Leech & Short, 2007). D. Crystal ingliz tilining morfologik tizimini tavsiflar ekan,

grammatik shakllarning kommunikativ, ijtimoiy va uslubiy variativligini yoritgan (Crystal, 2003).

M.A.K. Halliday o'zining funksional grammatika nazariyasida grammatik vositalarning matn hosil qilish (textual function) va semantik-kommunikativ vazifalarini tizimlashtirgan (Halliday, 2004). R. Quirk va uning hammualliflari ingliz tili akademizmida morfologik kategoriyalarning stilistik pragmatikasiga keng to'xtalib o'tganlar (Quirk et al., 1985). I.R. Galperin esa ingliz tili stilistikasida morfologik birliklarning emotsional-baxolovchi potentsialini klassik misollar asosida tahlil qilgan (Galperin, 1981).

O'zbek tilshunosligida uslubshunoslik maktabining yaratilishi va rivojlanishi B. Yo'ldoshev va N. Mahmudov nomlari bilan bog'liq. B. Yo'ldoshev o'zbek tili stilistikasining nazariy asoslarini yaratish barobarida grammatik birliklarning uslubiy imkoniyatlarini tasniflagan (Yo'ldoshev, 2007). N. Mahmudov esa nutq madaniyati va stilistikaning dolzarb masalalarini, xususan, morfologik vositalarning pragmatik jihatlarini tadqiq etgan (Mahmudov, 2012). A. Hojiyev (2015) hamda R. Rasulovlarning (2010) fundamental tadqiqotlarida o'zbek tili morfologik kategoriyalarining semantik va stilistik tabiati, qo'shimchalar sinonimiyasi batafsil yoritib berilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA MATERIALLARI

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik, kontekstual va komponentlar tahlili metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiallari sifatida ingliz va o'zbek adabiyoti durdonalari (W. Shakespeare, A. Qodiriy asarlari), ilmiy maqolalar hamda publitsistik matnlardan olingan namunalar xizmat qildi. Tahlillar tillarning tipologik asosi (analitizm va agglutinatsiya) kontekstida olib borildi.

ASOSIY QISM: MORFOLOGIK VOSITALARNING QIYOSIY STILISTIK TAHLILI

1. Affiksatsiyaning stilistik imkoniyatlari

Affiksatsiya har ikki tilda ham so'z yasaliishi va shakl yasaliishining eng faol usuli bo'lsa-da, ularning stilistik realizatsiyasida jiddiy farqlar mavjud.

Ingliz tilida (analitik til) prefiksatsiya va suffiksatsiya orqali subyektiv baho va emotsional munosabat ifodalanadi. Masalan, *un-*, *re-*, *dis-*, *mis-* kabi prefikslar va *-ness*, *-tion*, *-able*, *-ism* kabi suffikslar nafaqat nominativ vazifa bajaradi, balki matnda stilistik kontrast yaratadi. *Unhappy*, *unbelievable*, *unfortunate* so'zlaridagi *un-* prefiksi individual nutqda inkor ma'nosini mantiqiy-emotsional jihatdan kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'zbek tilida (agglutinatativ til) affiksatsiyaning stilistik imkoniyatlari o'ta keng

va tarmoqlangan. Bu yerda dominantlik **subyektiv baho shakllari** (erkalash, kichraytirish, hurmat, kamsitish) qo'shimchalariga tegishli. Masalan, *-lik, -chi, -kor, -dor, -parvar* qo'shimchalari ijobiy va salbiy ijtimoiy bahoni (*bunyodkor, vatanparvar, mansabparvar*) shakllantirsa, *-jon, -gina, -cha, -xon, -sh* kabi morfologik birliklar nutqqa mislsiz samimiylik va yaqinlik bag'ishlaydi. *Bolajon* so'zidagi *-jon* qo'shimchasi shunchaki grammatik ko'rsatkich emas, balki chuqur kontekstual mehr-muhabbat va lirik pafos tashiydigan stilistik dominant hisoblanadi.

2. So'z turkumlarining funksional-uslubiy xususiyatlari

So'z turkumlarining nutq uslublarida taqsimlanishi janr talablariga muvofiq kechadi:

Ot turkumi va nominalizatsiya: Ilmiy va publitsistik uslublarda mavhum tushunchalarni ifodalashda nominalizatsiya (otlashish) jarayoni har ikki tilda ham yetakchilik qiladi. Ingliz tilida *development, creativity, democratization* kabi derivatsion otlar ilmiy matn strukturasi ushlab tursa, o'zbek tilida *rivojlanish, taraqqiyot, o'rganish, modernizatsiya* kabi harakat nomlari va mavhum otlar xuddi shu konseptual-stilistik vazifani bajaradi.

Fe'llar va modallik: Ingliz tilidagi modal fe'llar (*must, should, may, can*) muallifning argumentga bo'lgan subyektiv munosabatini aniq chegaralaydi. "*You must follow the rules*" (imperativ qat'iylilik, rasmiy uslub) va "*You should consider this issue*" (tavsiya, publitsistik/diplomatik uslub) o'rtasidagi farq morfologik-semantik asosga ega. O'zbek tilida bu kabi modal va uslubiy soyalar fe'lning nisbat, mayl shakllari va *kerak, lozim, darkor, mumkin* kabi modal so'zlar sintagmmasi orqali agglutinatив usulda tahlil qilinadi.

Sifat va intensivlik (kuchaytirish): O'zbek tilida sifat darajalarining morfologik reduplikatsiyasi (takrori) yaqin va yorqin stilistik effekti beradi: *qip-qizil, ko'm-ko'k, oppoq*. Bu lirik uslubda obrazlilikni maksimal darajaga ko'taradi. Ingliz tilida esa bu intensivlik analitik yo'l bilan, ya'ni leksik kuchaytiruvchilar yordamida erishiladi: *bright red, deep blue, pure white*.

3. Grammatik kategoriyalarning stilistik to'qnashuvi

Grammatik kategoriyalar matnda kutilmagan transpozitsiya (ko'chish) hosil qilganda stilistik figuraga aylanadi:

Praesens Historicum (Tarixiy hozirgi zamon): O'tmishdagi voqealarni jonli, kitobxon ko'z o'ngida sodir bo'layotgandek tasvirlash uchun har ikki tilda ham hozirgi zamon shakli qo'llanadi. Ingliz tilida: "*Caesar crosses the Rubicon and attacks...*" (tarixiy ekspressivlik). O'zbek tilida ham publitsistik va tarixiy-badiiy janrlarda bu shakl faol: "*Navoiy yozadi...*", "*Bobur ta'kidlaydi...*". Bu holat vaqt masofasini

yo'qotib, matnning dinamikasini oshiradi.

Ko'plik kategoriyasining poetikasi: Sanalmaydigan va mavhum otlarning ko'plik shaklida kelishi har ikki tilda ham yuqori poetik pafos va metonimik ko'chish yaratadi. Ingliz tilida: *the sands of time, the waters of the ocean* birikmalari she'riyatga xos monumental tasvirni yuzaga keltirsa, o'zbek tilida *tog'lar osha, daryolar osha, g'amlar yutmoq* kabi shakllar badiiy bo'yoqdorlikni va giperbolizatsiyani kuchaytiradi.

4. Badiiy va ilmiy matnlarda morfologik konnotatsiya

Badiiy matnda morfologik birliklar qahramonning ruhiy holatini ochuvchi psixologik detalga aylanadi. Masalan, William Shakespeare asarlaridagi mashhur "*To be or not to be*" iborasida infinitiv shaklining muttasil takrorlanishi personajning ichki kolliziyasi, dramatik ikkilanishi va falsafiy inqirozini vizuallashtiradi. O'zbek adabiyotida esa Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida inkor ma'nosini ifodalovchi *-mas* qo'shimchasining hamda qat'iy munosabatni bildiruvchi fe'l shakllarining qahramonlar dialoglarida takroriy qo'llanishi (masalan, Otabek va Kumush nutqida) ularning ichki kechinmalari va ruhiy iztiroblarini intonatsion-morfologik jihatdan ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Aksincha, ilmiy uslubda neytrallik va obyektivlik birinchi o'ringa chiqadi. Ingliz tilidagi "*The experiment was conducted under controlled conditions*" gapida *Passive Voice* (majhul nisbat) subyektni yashirib, diqqatni faqat faktga qaratadi. O'zbek tilidagi "*Tajriba nazorat ostida o'tkazildi*" jumlasida esa majhul nisbat qo'shimchasi (*-ildi*) xuddi shu uslubiy neytrallik va ilmiy ob'ektivlik muddaosini muvaffaqiyatli reallashtiradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan ingliz va o'zbek tillaridagi morfologik vositalarning stilistik farqlari va o'xshashliklarini vizual holatda ko'rsatish uchun quyidagi qiyosiy jadvalni keltiramiz:

Stilistik Yo'nalish	Ingliz Tili (Analitik tizim)	O'zbek Tili (Agglutinatив tizim)	Uslubiy- Pragmatik Vazifasi
Affiksatsiya va Konnotatsiya	<i>un-, re-, dis-</i> kabi prefikslar orqali subyektiv	<i>-jon, -gina, -cha, -chi</i> kabi subyektiv baho shakllari (erkalash,	Nutqqa samimiylilik, ekspressivlik va emotsionallik bag'ishlash.

Stilistik Yoʻnalish	Ingliz Tili (Analitik tizim)	Oʻzbek Tili (Agglutinatив tizim)	Uslubiy- Pragmatik Vazifasi
	qarshilik va baho berish.	kichraytirish, hurmat).	
Sifat Darajalari va Intensivlik	Leksik -analitik vositalar yordamida intensivlik: <i>bright red, pure white.</i>	Morfolog ik reduplikatsiya (oʻzak takrori va prefiksoid) orqali: <i>qip-qizil, oppoq.</i>	Obrazli tasvirlash, tasviriy boʻyoqdorlikni maksimal darajada kuchaytirish.
Feʼl Nisbatlari va Neytrallik	<i>Passive Voice</i> (majhul nisbat) konstruksiya ri ilmiy va rasmiy matnlarda obyektivlik uchun shartli hisoblanadi.	Majhul nisbat shakllari (- <i>il, -in</i>) ilmiy uslubda muallif "men"ini yashirishga xizmat qiladi.	Neytrallik ni saqlash, eʼtiborni shaxsga emas, sof empirik jarayonga qaratish.
Grammat ik Koʻplik va pafos	Poetik matnlarda mavhum otlarni koʻplikda qoʻllash (<i>the sands of time, the snows of</i>	Ot va feʼl takrorlari, koʻplik qoʻshimchalari orqali lirik va emotsional pafos yaratish.	Badiiy tasvirning poetik taʼsirchanligi va ohangdorligini taʼminlash.

Stilistik Yo'nalish	Ingliz Tili (Analitik tizim)	O'zbek Tili (Agglutinatив tizim)	Uslubiy- Pragmatik Vazifasi
	<i>yesteryear</i>).		

XULOSA

Olib borilgan qiyosiy-tipologik tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Ingliz va o'zbek tillarida morfologik vositalar universal kommunikativ, pragmatik va stilistik vazifalarni bajaradi. Har ikkala tilda ham neytral shakllarning transpozitsiyasi kuchli ekspressiv samara beradi. Tillarning tipologik tabiati stilistik vositalarning tabiati va hajmini belgilaydi. Analitik ingliz tilida stilistik ma'no ko'proq leksik va sintaktik vositalar bilan sintezlashgan holda yuzaga kelsa, agglutinatив o'zbek tilida morfologik qo'shimchalarning boy tizimi va subyektiv baho shakllari hisobiga sof morfologik stilistika ustunlik qiladi. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi tizimli qiyosiy aspektda har ikki tilning morfologik paradigmalaridagi uslubiy potentsialni va funksional uslublardagi differentsiatsiyasini ochib berganligidir. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida qiyosiy tipologiya, qiyosiy stilistika, tarjima nazariyasi va amaliyoti hamda chet tillarni o'qitish metodikasi fanlarida ma'ruzalar va amaliy seminarlar tashkil etishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev B. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.
2. Hojiyev A. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2015.
3. Rasulov R. O'zbek tili morfologiyasi. – Toshkent: Fan, 2010.
4. Mahmudov N. O'zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
6. Galperin I.R. Stylistics. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1981.
7. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Arnold, 2004.
8. Leech G., Short M. Style in Fiction. 2nd ed. – London: Pearson Longman,

2007.

9. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.

10. Reformatsky A.A. Vvedeniye v yazykovedeniye. – Moskva: Aspekt Press, 1996.

11. Vinogradov V.V. Stilistika. Teoriya poeticheskoy rechi. – Moskva: Nauka, 1963.

12. Kakharova I.S. Morphology and Phonostylistics of Imitative Words in the English and Uzbek Languages // Oriental Journal of Philology. – 2022. – Vol. 2(3). – P. 8–22.